

Сьогодні Україна знаходиться на роздоріжжі, що позначене слабкістю національної еліти, яка могла б авторитетно і беззаперечно вказати на місце в конгломераті Схід-Захід. Тільки еліта може визначити місце розгубленого суспільства серед інших суспільств, визначити українське мистецтво як автономність, а не як еkleктику різних культур. Україна повинна використати шанс, який нині їй дає Історія. Ми повинні пережити період відродження національної культури в якнайкоротший термін, і досвід найвищих потрясінь нашої культури на

розмаїтих поворотах історії України сприятиме цьому, слугуватиме кожному, хто не байдужий до справи національної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич, 1991. – 341 с.
2. Лук'яненко Л.Г. Національна ідея і національна воля / Л.Г. Лук'яненко. – К., 2006. – 288 с.
3. Окса М.М., Пряннікова А.В., Кучина Л.І. Впровадження ідей козацької педагогіки в сучасній школі. Монографія. – Мелітополь, 2001. – 60 с.

Ігор Пасько

Нація: архетипи, культура, цивілізація

В статті розглядається співвідношення архетипів колективного несвідомого панівної культури та цивілізаційних структур як підставових засад формування української національної ідеї.

This article is about the proportion of archetypes of the collective unconscious, a victim of repression culture and dominant forms of civilization as the main reason of formation of the Ukrainian idea.

Не кожному народові історія дарує свій Ренесанс, натомість майже кожному вона дає шанс на власне Рісорджіменто. Одначе, на думку раціонально орієнтованих сучасних інтелектуалів і політиків, репрезентують країни де перше і друге вже є успішно актуалізованим, це або нонсенс, або недогляд самої Клію. Радше було б навпаки. Ясна річ, кожний народ має повне право на власний Ренесанс, але ж, як відомо, історія не має умовного способу, тому той хто запізнився в розвитку мусить надолужувати інтеріоризуючи ідеї, образи та вартості Відродження в їх сталих західноєвропейських взірцях гуманізму, демократії, примату прав людини. Взагалі, з Ренесансу починається тріумфальна хода рацію і справедливості. Інша річ – Рісорджіменто. З національним відро-

дженням і його духовним ейдосом – національною ідеєю – доконечно пов'язані Великі Революції, Великі Кризи, Великі Війни, Великі Тривоги і Великі Розбрати, розпад Великих Держав і руїни Великих Армій. Й хоча аналітичний розум постійно плутається у визначенні причини та наслідків цих процесів, безперечно, що Рісорджіменто обов'язково супроводжується кризою традиційної раціональності та вируванням емоційного, позасвідомого і підсвідомого, нераціонального й ірраціонального, пробудженням архаїчних ментальних типів і структур.

Саме тому новітній менталітет європейського політика й аналітика ніколи не може повністю визнати легітимність рісорджімента будь-якого народу крім свого власного. Саме тому новітня Європа переважно визнавала право тої чи

іншої нації на історичне буття тільки тоді, коли в наслідок світових війн та катаклізмів сама історія підносить його з стану евентуальності до рівня вірогідної дійсності. Понад те, в повоєнних світах як громадська опінія, так і політичні вердикти сакралізовували акти відродження народів переважно не в формах визнання їх прав бути суб'єктами історії, а в формах визнання необхідності покарання агресивних держав за те зло, що вони заподіяли міжнародному співтовариству.

Витоки такого ставлення до проблеми національної ідеї в цілому зрозумілі. Вони обумовлені позитивістською методологією соціальної філософії, соціології і політики. Але якщо український народ прагне стати суб'єктом історичного процесу, він мусить усвідомити свою національну ідею. Важко продуктивно вирішувати це завдання без належного усвідомлення європейської та вітчизняної теоретично-світоглядної спадщини. Першим, мабуть, мусимо згадати не тільки політологічний, але й, перш за все, філософський доробок Дмитра Донцова. В архітектоніці європейської думки він посідає почесне місце серед фундаторів «філософії життя», між Артуром Шопенгавером і Фрідріхом Ніцше. Ірраціональній світовій волі першого та індивідуальній – останнього, Донцов протиставляє націю як соціальний цілісний організм, як найвищу форму носія чину і мети соціального буття. Саме завдяки творчості Донцова, стає зрозумілим, що нація це не фантом чи епіфеномен, а спосіб буття людини та суспільства в сучасному світі [2, с. 243-409]

Зараз, по завершенню тієї фази суспільного буття, коли ідеологічні функції церкви були монополізовані партією, з боку деяких сил спостерігаємо активне прагнення здійснити реінверсію, від ду-

ховної диктатури певної партії повернутися до духовної диктатури певної церкви. Ця практика далека від демократії, тим паче, в нашому суспільстві вона повністю безперспективна. У нас немає серйозних підстав трактувати Україну як монорелігійну державу. Україна є безумовно, християнською, але поліконфесійною країною. Тому релігія тут не може претендувати на роль не тільки державної, але й загальнонаціональної ідеології. Тож домагання юридичних привілеїв тій чи іншій церкві суперечать духові української ідеї. Така політична упередженість вела б не до консолідації, а до міжконфесійного розшматування нації. Засада нейтральності держави в релігійній справі – це не дискримінація віруючих, а шлях реалізації свободи сумління. Проблема полягає не в одержавленні, а у дійсному роздержавленні всіх без винятку конфесій, у перетворенні церков у громадські організації з морально-світоглядними та культурно-просвітницькими, а не політично-ідеологічними функціями. Згадаймо, що консолідація німецької нації починалася з Вестфальського миру (1648), що поклав край тридцятирічній релігійній війні в Європі і створив реальні умови віросповідальній толеранції, тим самим відокремивши конфесійне від національного.

Останнім часом певна частина нашої демократичної публіки намагається визначитися з українською ідеєю в межах політичної царини. Звідси витоки досить популярної концепції української політичної нації як суто політичного об'єднання громадян незалежно від їх етнічного походження, традицій, світогляду і культури. Головним інтегруючим чинником вважається демократична держава з правами, свободами і обов'язками, що вона надає своїм громадя-

нам. З того політичного об'єднання має бути постати відчуття належності до єдиного цілого як суб'єкту історичного процесу, впевненість у можливості задоволення власних потреб в такій спільності, а звідси – державний патріотизм і колективна система вартостей.

Отже маємо спробу використання у наших умовах франко-англійської парадигми національної ідеї. Вона, безумовно, приваблива. Але не припустимо забувати, що спрацьовувала вона тільки в певних умовах. По-перше, в умовах усталення міцної, непорушної держави і коли переважна більшість громадянства сприймала цей процес позитивно, як свою власну історично-необхідну долю. Такою була Франція доби Наполеона. В нашому побуті цього політичного чинника очевидно бракує. Значна частина російськомовного населення сприймає Українську державу як прикре, тимчасове явище, що виникло попри історичній необхідності, з свавільних амбіцій деяких політиків. Комплекс тавра бездержавності тяжіє й над українцями.

По-друге, в умовах, коли нова держава надає своїм громадянам політичний статус, права і повноваження більш привабливі і широкі, ніж у попередній державі. Так було у Сполучених Штатах. Не викличе заперечення думка, що нашому люду набридло тоталітарне буття, але ще менше він здатний вважати за найвищу вартість демократію, радше орієнтуючись на традиційно-знайомі державні форми. Політична культура значної частини населення знаходиться на маргинесі, тобто поза межами стандартів сучасної європейської культури.

Нарешті, по-третє, в умовах, коли держава вабить заможністю. Цього теж не маємо. Таким чином, можна дійти висновку, що **становлення такої абстрактної політичної нації в нашій державі до-**

поки вельми проблематичне. Крім того, варто пам'ятати, що в будь-яких умовах формування політичної нації можливе лише навколо певного етнічного ядра і на підставі чітких мовних принципів.

Загальноновизнаною є теза про взаємну позитивну компліментарність російського і українського етносів. Вона безумовно слухна щодо міжіндивідуальних контактів українців і росіян. Але взаємозв'язок їх на рівні етносів виглядає дещо інакше. Важко кваліфікувати як позитивно компліментарні взаємини етносів, коли один з них вважає себе окремим народом, з окремою культурою і мовою, а другий – радикально заперечує це, намагаючись піддати його асиміляції. Поширена думка, що промислові міста України є зросійщеними, а тому й російськомовними. Це не зовсім так. Промислові центри з самого початку поставали як переважно російські міста. З різних причин, як об'єктивних так і суб'єктивних, українське селянство не пішло у міста, що виникали у добу індустриальної революції. Воно воліло традиційного способу буття. Краще з землею у Канаді, чи Зеленому Клину, ніж без землі у забої, чи біля домни.

Отримавши черговий Виклик історії – індустріалізацію – Україна не спромоглася на Відгук. Це була велика трагедія українського народу, наслідки якої він відчуватиме ще дуже довго. Але для росіян колонізація українського міста теж стала фатальною. Антитеза «російське промислове місто – українське село і містечко» не стала джерелом розвою і взаємозбагачення культур. Українська природа, культура, мова, традиції – все це було незрозуміле і не обов'язкове, сприймалося як вороже і відстале, сільське і меншевартісне. Керівна роль росіянина-чиновника, власника капіталу, просто носія пануючої мови – заохочу-

вала до активного прагнення перевлаштування всієї української етнічної системи за російськими зразками. Але руйнуючи українську звичаєвість і мову, росіяни руйнували свої етнічні традиції, ментальність, підґрунтя культури.

Якщо скористатись термінологією і методологією Л. Гумільова, то слід визнати дві фази розвитку відносин між цими двома народами – це ксенія і химера. Поки промислове місто і решта України були відносно відокремлені, існувала ксенія як форма нейтрального співіснування двох народів, за якої зберігається їх своєрідність і відокремленість. Але разом з поступовою експансією міста на село, збільшення кількості української людності у місті, що особливо властиве для років радянської влади, постає химера-форма контакту двох народів, при якій вони втрачають свої питомі риси. В химерах маємо повний хаос суспільних норм, смаків, поглядів і уявлень. Химера – це спільнота, що нездатна до розвою, це духовно-культурна імпотенція і деградація. Саме так [1, с. 348].

На українській землі російський етнос давно став химерою, так званим російськомовним населенням, побічною гілкою свого народу, що не плодоносить, а лише животіє за рахунок соків материнської культури. І мусимо не плутати російськомовне населення з російським народом, бо російський народ – то Росія.

Хоча російське населення України майже повністю сконцентроване в її антропогенній сфері, тобто у містах, усім відома їхня загальна кількість. Вистачить на чималу державу. Але скажіть, де і коли в Україні творили справжні російські митці найвищого ґатунку: письменники і поети, композитори і виконавці, художники і мислителі? Творили, але в

Росії. Бо тільки там є камертон російської душі. Здається, ніби та сама російська мова, ті самі суспільні реалії, але чогось невідчутного бракує. Мабуть, рідної землі, повітря, сонця, того незбагненого «російського духу». Адже справжня культура, в тому первісному, староримському значенні, виростає на рідній землі. В іншому підсонні вона або дичавіє, або стає штучно-нежиттєздатною як кімнатна рослина.

Як то не прикро, але мусимо визнати, що українці теж є невід'ємною складовою химери. Для народження культури вистачить одного народу, для того, щоб позбавити її власного життя – необхідно мінімум двоє. Але українці наразі існують і поза химерою у природному довкіллі – українського міста і села. І хоча російськомовний українець, мешканець промислового міста, деструктивно впливає на свого родича у селі, допоки животіє те село, все ж маємо невичерпне джерело української культури, ментальності, національної ідентичності: українського способу дихати і жити. Тільки у разі остаточного винищення села і української еліти в містах можна буде поставити крапку. А доти історія народу триває...

Таким чином очевидно, що розбудова так званої української політичної нації на підмурках російської мови і культури, є повністю безперспективною справою. Саме тоді отримало б вагомий сенс питання про те, які маємо історичні, мовні та культурні підстави для самостійного існування власної держави. Відтак можна було б трактувати цю державу як нонсенс, як культурно занедбаний, штучно відірваний шматок Росії, і ставити, питання про негайне повернення до рідних пенатів. В такий спосіб, поняття «Україна» повністю втрачало б будь-яке етнічне і культурологічне значення, за-

лишаючись лише географічним топонімом. Українському народові не впала від Бога така держава, яка б витворила з нього народ-месію. Як то Росія. Не дарувала йому історія й такого політичного об'єднання, щоб став він народом-демократом, понад усе закоханим у свободу. Як то французи чи американці. Понад те, чи знаходилося йому власне місце на політичній мапі Європи? Ні. І взагалі не мав він ніби талану стати нацією. Але, попри усе, стає.

Дивна річ – все було проти. Майже нічого – за. Була zdeформована свідомість народу. Стерта його історична пам'ять. Розмилися контури, розплямувався ареал. Народу ніби не стало. Пішов у небуття. Асимілювався. Але ні, то не народу не стало, то не стало його зримого, чуттєвого образу, але залишилось незнищеним його позачуттєве, невидиме єство.

Лише цим можна пояснити ту велику таємницю, що розшматований амбітними сусідами, не розчинився він відповідно у російському, польському, румунському, угорському, словацькому етносах. Не поступився сугестії, що українська мова є лише зіпсованою польською, чи діалектом великої російської. Відтворював власну. Не дав розрубати мечем Збруча Україну на два псевдонароди. Прагнув єдиного.

Та трансцендентна натура, те єство українства, причаїлося у катакомбах народної підсвідомості, під брилами руїни українського собору. Але воно весь час жило як загальноетнічне, як архетипи, як передвідчуття єдності долі і культури, пробуджувало історичну пам'ять і свідомість, карбувалося у мові і ментальних структурах повсякденності українського народу. Воно то майже непомітне, то нуртує аж через край за своїми власними, маловідомими нам законами.

Аналізуючи еволюційні катаклізми німецької нації, Карл Юнг писав: «Архетипи як русла річок, що іноді пересихають, але навіть у цьому стані можуть бути виявленими у будь-який момент. Архетип є подібним до старого русла, вздовж котрого напротязі багатьох сторіч тече вода життя, пробиваючи собі окремих глибокий канал; чим довше тече вода по цьому каналу, тим більше ймовірності, що рано чи пізно вона повернеться у старе русло... Життя націй - це величезний стрімкий потік, що зовсім не контролюється людиною і знаходиться у руках Того, Хто завжди сильніший за людей...» [2, с. 178].

Безперечно маємо певні аналогії з українською духовною історією. В фунті розвою як німецької, так і української нації лежить суперечність між свідомим і підсвідомим, раціональним та ірраціональним, суспільно-політичним та етнічним. Вона розгортається як трихотомія архетипів етнічного підсвідомого, культури етносу і суспільної цивілізації. Етнічне підсвідоме, завжди утаємничене у вигляді символів, несе у собі відкарбування пам'яті минулого свого народу. Це найбільш архаїчний фрагмент його психології, що не контролюється свідомістю, але обов'язково виявляє себе в самий неочікуваний спосіб. Натомість, цивілізація – це нормативна суспільно-політична та морально-правнична структура, у рамках якої відбувається реальне життя етносу. Якщо підсвідоме є внутрішньою серцевиною народного життя, то цивілізація є його зовнішньою оболонкою. Зв'язок цих двох шарів опосередковується духовною культурою.

На духовну культуру покладаються функції гармонізації зовнішнього і внутрішнього, архетипів і цивілізації. Ось у цій площині й розгортаються майже усі драми і трагедії життя народу. З одного

боку, культура є ніщо інше як процес постійного перекодовування ірраціональних імпульсів колективного підсвідомого у раціональні формули, процес «випаровування» енергії підсвідомих ваблень у вартості культури, процес перетворення ірраціонального синкретичного етносу у націю як культурну спільноту, як сукупність окремих особистостей. З другого боку, саме культура є продуктивною силою відтворення цивілізації. Саме за рецептами культури мусять створюватися і функціонувати нормативні структури соціуму. Асимілятивна ефективність культури, щодо вируючих архетипів підсвідомого, адекватність культури, щодо породжених нею соціально-нормативних структур – ідеал, мета і норма суспільного життя нації.

Але маємо й численні варіанти патології. Недорозвинена культура не може бути гарантом надійного цензурування підсвідомого. У цьому випадку суспільне буття етносу отримує ірраціональний, не прогнозований характер. Розвинена, але чужорідна культура, сформована на підмурках архетипів інших етносів, незалежно від того нав'язана вона народіві силоміць, чи зовні добровільно запозичена, обов'язково стає репресивною культурою. Така культура замість регулювання етнічного підсвідомого замурує його у своєму підземеллі, тим самим породжуючи ментальний дискомфорт: масове відчуття тривоги і небезпеки, апатії і агресії. Рано чи пізно підсвідоме виривається назовні, супроводжуючись каламутними потоками емоційної ненависті. Кров ллється, найчастіше, з-за фантомів, чия вартість раціональною культурою принципово не вимірюється: конфесійної належності, символіки, кумирів, ідолів та ідеалів.

Іншим варіантом є невідповідність культури і цивілізації. Ця диспозиція до-

сягає свого апогею у поневолених народів, соціальні процеси котрих регулюються нормативними системами метрополії. Але способи вирішення цього конфлікту в історії бувають досить різноманітними. В цілому можемо зазначити, що міра адекватності структур колективного підсвідомого, культури і цивілізації обираються критерієм гармонічності між різноманітними потребами та інтересами, правами та свободами народу і усім суспільним механізмом їх задоволення та забезпечення.

Німецька історія дає нам класичний приклад усвідомлення конфліктної невідповідності архетипів германського етносу, з одного боку, і офіційної культури та суспільно-політичних структур німецького світу, з другого боку. Німці вирішували ці проблеми шляхом розбудови культури й цивілізації у формах суголосних глибинному. Відмовившись від античної спадщини, як чужинної, вони віднайшли свій власний героїчний епос, де Вотан став символом германської душі, відтиснувши не тільки Зевса, але й самого Христа. Романтичне мистецтво і неklasична ірраціоналістична філософія постали на руїнах романського класицизму і класичного раціоналізму, «новий порядок» і Другий Райх відновили середньовічну імперську ідею з її політичними структурами.

Специфікою цього феномену було те, що німецький народ ніколи не був поневолений. Суперечність між підсвідомим духом германського етносу, його офіційною культурою і цивілізацією була внутрішньою проблемою самої німецької нації і не вела до зовнішніх конфліктів. Вона вимагала інтелектуальних та духовних пошуків, духовної полеміки, але зовсім не вимагала полеміки збройної. Ситуація змінюється вельми радикально лише в ХХ сторіччі, особливо з

Версальським миром, коли Веймарська республіка стала сприйматися народною чуттєвістю як соціополітична форма, що ґвалтовно нав'язана їм Антантою. Так поступово внутрішньонімецька дискусія перетворилася у міжнародну, що проходила з застосуванням усіх мілітарних аргументів. Так акт національного приниження обернувся всесвітньою трагедією.

Виявилось, що до гармонії між архетипами, культурою і цивілізацією німецька ідея на той час не привела. Про гармонію може свідчити лише той стан народу, коли підсвідомого ніби і не існує. Є тільки висока культура, демократична цивілізація і врівноважений пульс психічного життя нації. Так буває, коли етнос органічно розвивається на своїй власній культурі, коли він від початку відтворює культуру в збалансованій єдності з ірраціональним колективним підсвідомим, коли розвиток культури також органічно супроводжується розбудовою нормативних державно-політичних структур. Як то у французів, британців, американців... У німецькому варіанті слабкою ланкою стала культура, що виявилася фатально неспроможною регулювати раптово повинь підсвідомого. Мусимо пам'ятати цей урок історії.

Українські пошуки свого місця в історичному процесі також торуються крізь колізії сфер архетипів, культури і цивілізації. Від Руїни маємо в Україні той жахливий стан постійної невідповідності етнічного підсвідомого і пануючих у суспільстві цивілізаційно-нормативних структур. В політичній площині ця невідповідність розгортається як конфлікт поневоленого і поневолюючого народів. Конфлікт між архетипами українського етносу і чужинецькою цивілізацією, опосередкований тоненьким прошарком власної культури, нездатної загатити ір-

раціональні потоки лави, розігрітої гарячими почуттями агресії і страху, тривоги і небезпеки, вини і помсти, та направити їх у раціональні русла, у нашій історії з містичною закономірністю виливається у періодичні бунти, повстання, зриви.

Можемо скільки завгодно трактувати наших ребельянтів як героїв. Для цього існує достатньо підстав. Але якщо мова іде про українську ідею, то повинні зважати на думку європейського співтовариства, без підтримки котрого втілення в дійсність цієї ідеї не уявляється можливим. А в європейській opinio сама через це український народ отримав сталий імідж емоційно-ірраціональної нації, нездатної приборкувати примхи власного етнічного підсвідомого. Те українське підсвідоме методично жахає Європу козаччиною, гайдамаччиною, махновщиною, петлюрівщиною, бандерівщиною.

Певний раціональний сенс у такому ставленні безумовно існує. Але він полягає зовсім не в констатації емоційно-анархічної вдачі українства (такі риси притаманні підсвідомому багатьох народів, що не завадило їм віднайти шляхи державотворення), а у відсутності повновартісного механізму перекодування підсвідомого у свідомі формули культури. Дійсно, що ірраціональний бунт не вирішує жодних проблем. Бунт може тільки руйнувати, справа ж полягає у перебудові тих зовнішніх нормативних структур відповідно внутрішньому єству нації. Тому національне рісорджіменто може мати надію тільки тоді, коли символи і фантоми етнічного підсвідомого не висуваються і трактуються як найвищі вартості, а раціонально витлумачуються у мові політичних концепцій і програм, соціокультурних систем і мистецьких шедеврів.

Таким чином, українська ідея від початку і до сьогодні постає і розгортається, перш за все, як ідея української культури. Можна постійно скаржитись на те, що Росія і Польща унеможлиблювали розвиток української культури. Але то суб'єктивні українські клопоти. Об'єктивний діагноз говорить, що допоки у тому конфлікті архетипів з цивілізацією не постане культура як притомність саме української нації, майбутнє цієї нації залишається невизначеним.

Надзвичайно важливим є становлення культури адекватної структурам підсвідомого, здатної безконфліктно виконувати свої регулюючі функції.

Там, де у західних слов'ян бачимо розгорнутість у часі розвитку етносунацій від символічних кодів міфа, через академічне його пізнання до перекодування в структури культури, в українській історії весь цей перебіг від міфа до культури може розглядатися сфокусованим у єдиній точці – Шевченковому генії. Натомість далі все навпаки – західні слов'яни в більшості створили універсальні системи культури і адекватні їм структури цивілізації. Для України проблема становлення повно структурної національної культури залишається актуальною і сьогодні.

Україна отримала політичну незалежність, ще не вийшовши з культурницької стадії національного розвитку. Світове співтовариство одержало перше підтвердження здатності української культури обмежувати ірраціональні імпульси колективного підсвідомого. На часі завдання розбудови національної цивілізації, бо поки що існуюча держава не є повністю українською за змістом, не є

відповідною українському менталітету і архетипу. Але цій царині поспішати треба вельми обережно. Розвиток культури повинен випереджати цивілізаційні реформи. Гармонія можлива лише там, де культура визначає цивілізацію. Там, де національна культура ще поступається за рівнем розвитку наявній цивілізації орієнтуватися можна тільки на загальнолюдські вартості і норми.

Доконечність підстав української суверенності може бути доведена лише через формування політичних, економічних, соціальних інститутів суголосних національній душі, національному характеру, національній культурі. Народові можна нав'язати політичні структури, можна нав'язати духовну культуру, але таке суспільство приречене на соціальні хвороби, конфронтацію, суспільні вибухи, бо не можна змінити підсвідому душу народу. В свою чергу шлях до соціального спокою і суспільної гармонії пролягає через культуру. Тільки культура може угамувати архетипи підсвідомого і витворити адекватну їм цивілізацію. Саме тому українська ідея є, перш за все, ідеєю випереджаючого розвитку української культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумилев Л. Етносфера: История людей и история природы / Л. Гумилев. – М.: Экопрос, 1993. – 544 с.
2. Донцов Д. Український націоналізм. Антологія / Д. Донцов. – Том 1. – Львів, 2001. – 480 с.